
Perustaja, moniosaaja ja suunnannäyttjä

Leena Valkeapää: Vapaa kuin lintu. Emil Nervanderin elämä. Taidehistoriallisia tutkimuksia 47, Taidehistorian seura 2015. 248 s. ISBN 978-952-5533-20-0.

Leena Valkeapää on tehnyt Emil Nervanderista erinomaisen, kaikki tieteelliset mitat täyttävän elämäkerran, joka samalla tarkastelee Suomen yhteiskuntaa ja sen muutoksia 1840-luvulta 1910-luvulle. Alkuluvussa tekijä määrittelee itsensä taidehistorioitsijaksi, jolle "kuvat, esineet ja visuaalisuus" ovat keskeisiä tapoja ymmärtää. Näin hän voi käyttää ymmärtämisensä keinoja myös Nervanderiin, jonka maailma oli "täynnä värejä, ääniä, tuoksua, valoa ja tilaa". Läpi kirjan tämä "tuttuus" kahden ihmisen välillä tuokin kirjoittamiseen hienovaraisuutta ja uskottavuutta. Valkeapää jäsentää onnistuneesti kirjan ajallisiin, suunnilleen vuosikymmenen mittaisiin jaksoihin. Väliin hän on sijoittanut temaattisia lukuja kohtiin, jotka sopivat ajallisten lukujen virtaan. Kronologialuvut erottuvat visuaalisesti teemaluvuista kirjan sisällysluettelossa, mutta varsinaisessa tekstissä ikävä kyllä eivät.

Kun Emil Fredrik syntyi vuonna 1840, hänen kuuluisa isänsä Johan Jakob Nervander oli Helsingin Aleksanterin yliopiston magneettisen ja meteorologisen observatorion johtaja. Hänen äitinsä Agatha Emerentia oli puolestaan kotiäiti, joka oli ratkaisevasti käytännöllisempi kuin on oletettu. Emil Nervanderin muistelukset antavat kuvan hyvästä elämästä lapsena. Säätyläispoikana hän sai kunnollisen

alkeiskoulutuksen Helsingfors lyceumin muodostaessa edellytykset yliopisto-opiskelulle. Päämäärään oli lääkärin ammatti, mutta käytännössä kasviologia ja erityisesti jäkälät, outo elämänmuoto, kiinnostivat – jonkin aikaa.

Yksi Nervanderia kiehtoneista väreistä oli punainen, jonka esille tulemistä Valkeapää kuvaa pohjalaisylioppilaiden vuosina 1859–1861 toimineessa salaseurassa *Röda Republiken*. Ilmaisupari on 1900-luvulla eläneelle mitä poliittisin, ja sillä oli sama ajatussivältö aiemminkin. Ei ole sattumaa, että Nervanderin pukeutui mieluusti punaiseen Garibaldi-paitaan. Se miten hän suhtautui punalippuun, kun siitti 1800-luvun loppuvuosina tuli wrightiläisyydestä irrottautuneen työväenliikkeen tunnus, jää arvoitukseksi.

Teemaluvut Grand tour (1864–1865) ja Sääksmäki antavat lukijalle voimakkaan kuvan nuoren Nervanderin mieleen syöpyneistä aineksista. Kansainvälisyys ja paikallisuus keskustelevalt keskenään erinomaisella tavalla. Pääkohde oli Italia, ja kuvaus matkasta on dramaattinen. Roomassa Nervander ja hänen matkatoverinsa Oskar af Heurlin asuivat Via del Porta Pincianan varrella, mikä sopi mainiosti liikkumiseen vanhojen kaupunginmuurien sisäpuolisella alueella. Grand tour -teeman jälkeen seuraa paikallisempi, mutta Nervanderin tulevaisuutta ratkaisevasti määrittänyt teema, Sääksmäki. Sukuseikat ovat tietysti tässä olennaisia alueen säätyläisverkon kautta, mutta Nervanderin myöhemmälle elämälle olennaisempaa näyttää olleen pitäjän kirkkomaan luuhuone. Siellä Nervander järjesteli ystäviensä kanssa kesällä 1865 kirkon hylättyjä vanhan sisustuksen osia, muun muassa keskiaikaisten alttarikaappien veistoksia. He myös varustivat ne nimilapuun, jotka rotat sitten järsivät. Yksi elämänkerran viehättäviä piirteitä onkin Valkeapään tapa tuoda esiin yksityiskohtia, jotka laajenevat vaikkapa vanitas-teemaksi.

Vuoden 1873 jälkeen Nervander vietti kuusi vuotta Turussa lehtitoimittajana. Se oli yhtenäisin pysyvän työpaikan periodi hänen elämänurallaan. Muinaisia hän ei toki jättänyt, vaan esimerkiksi Nousiaisten pyhän Henrikin sarkofagi oli monipuolisen kiinnostuksen ja suojelutoimien kohteena.

Näyttämötaiteet teemalukuna on tärkeä, olivathan ne hänen koko elämänsä yksi langoista niin omakohtaisesti kuin muiden muotoilemana. Ne eivät olleet hänelle säätyläistapa vaan intohimo, mutta samalla näky Nervanderin intrigointitaito Helsingin teatterimaailman silmätekevien joukossa. Valkeapään teksti on tässä paikoin vuoropuhelua Pentti Paavolaisen hienolle Kaarlo Bergbom-elämäkerralle. Näytelmäkirjoittamisesta Nervanderille opetti elämä itse, ettei se ollut hänen parasta alansa. Säveltämiseenkin hän ei tiettävästi pyrkinyt, mutta toisaalta hän oli sydämestään innostunut musiikin kuuntelija ja musiikista kirjoittava.

Ylipäättään Nervanderin toimista näkyy selvästi, ettei hän ollut hetken päähänpistojen vallassa eikä elänyt ”sinisessä hämärässä” (A. M. Tallgren). Tämän Valkeapää osoittaa esimerkiksi käännekohtasta, jonka muodostaa Nervanderin siirtyminen Satakunnan tasangolle elämän loppuvaiheessa. Se oli hallittu ja harkittu toimenpide.

Kun 1880-luku synnytti yhteiskuntaan aivan uuden toimijan, Muinaistieteellisen toimikunnan, Nervander oli yksi sen perustamisen taustahahmoista. Toimikunta tuli merkitsemään hänen taloudelleen ratkaisevan paljon seura-

vien yli 20 vuoden aikana. Samalla hän hankki kenttätutkimuksissaan aikalaisiinsa verrattuna ja itse asiassa nyky-aikaankin suhteutettuna käsittämättömän suuren tutkimus- ja tietoaaineiston. Laajasti sen varassa hän ja osin muutkin 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomen taiteen ja arkkitehtuurin aikalais- ja vanhemman maailman tutkijat muodostivat perustan Suomen taiteen historian yleiskuvalle vivahhteineen ja toisistaan poikkeavine ja kilpaillevine suuntineen.

Elämäkerran päätulos on, että Emil Nervander on yksi Suomen kulttuuritutkimuksen suurhenkilöitä eikä asiantilaa muuta se, ettei hän aikanaan hankkinut tohtorinhattua ja korkeaa akateemista tai muuta virkaa ollen siten aikalaisensa silmissä jotenkin outo. Hänenlaistensa talleamatomien polkujen kulkijoita tarvittiin, ja tarvitaan edelleen, yhteisön henkisen ja fyysisen hyvinvoinnin ylläpitämiseksi ja parantamiseksi. Kirjoittaja on erittäin vaikuttavalla tavalla tuonut esiin sen aineiston, jonka varassa tällaisiin johtopäätöksiin Nervanderista voi tulla.

Siirtyessään Muinaistieteellisen toimikunnan kenttätutkimuseksperitiksi 1880-luvulla Nervander irtautui samalla taidekriittiketekstien kirjoittamisesta ja siirtyi taidehistorian kirjoittamiseen. Valkeapää kysyy, olisiko syynä voinut olla Nervanderin tunne kyvyttömyydestään ymmärtää aikansa nykytaidetta tai pitää siitä. Tähän on vaikea vastata, ja kirjoittaja onkin viisaasti varovainen kannanotossaan. Omasta puolestani minulle muodostui kirjaa lukiessani tunne, että Nervander alkoi tuolloin ymmärtää ja hyväksyä olevansa totinen asiantuntija. Hänellä oli varaa ja edellytyksiä tuottaa tutkimuksia, vaikka esiintyi vielä vanhana miehenäkin itseään vähättelevästi.

Kirjan kuvat on valittu taiten ja ne löytävät sopivan tasapainon Tiina Kaarelan taitossa. Niinpä saman aukeaman rinnakkaiset kuvat Rooman Villa Farnesinan al fresco-maalauksesta Merkurius ja Psyche ja Isonkyrön kirkon al secco-maalauksesta 30 hopearaha kertovan koruttomasti taiteen todellisuudesta Euroopan 1500-luvun vastakkaisilla laidoilla. Miika Nyyssösen muotoilema etu- ja takakanen visuaalinen ajatus ja toteutus Nervanderin nuoruudesta vanhuuteen enigmaattisen, typografialtaan dynaamisen X-kirjaimen saatelemana on hienosti onnistunut.

Kautta Valkeapään kirjan Ilmenee Nervanderin asiallinen suhtautuminen muihin ihmisiin. Hän näki maailman kuitenkin säätyläisen, joskaan ei varakkaan, silmin. Nervanderin maailmassa oli toki paljon muitakin ihmisiä kuin säätyläisiä, mutta he olivat jonkinlaisia havaintojen tekemisen kohteita ja ”annettuina” palvelemaan Nervanderia ja muita säätyläisiä. Myös rasistisia ajatuskulkuja voi tunnistaa, ja Valkeapää toteakin Nervanderin käsittelleen vuonna 1887 ”suomalaisen ja venäläisen rodun sekoittumisen haitallisuutta”. Nervanderin ilmaisuissa ja suhtautumisessa tunnistaa myös suomenruotsalaisen säätyläisen rotuajattelua suomenkielisiä kohtaan.

Valkeapää näkee vanhan Nervanderin asettumisessa Harjavaltaan jotakin rousseumaista, mutta voi myös miettiä ajan koulu- ja yliopisto-opiskelua antiikin Rooman kirjallisuuden parissa. Halu vetäytyä meluisien kaupunkien ulkopuolelle saattoi osin olla heijastus esimerkiksi Vergiliuksen Georgican maaseutuidyllistä.

Kirjan loppupuolen teemaluvussa pohditaan monipuolisesti Nervanderin eri ihmisuuhteita samoin kuin aikalaisien

mielipiteitä hänestä. Huomiot ovat sattuvia, ja erinomaisia havaintoja Valkeapää tekee myös piirteistä, jotka paljastuvat Nervanderin artefakteista ja valokuvista. Edellisistä hyvä esimerkki on käsialassa tapahtunut muutos. Ainakin myöhemmällä iällä se ehkä liittyi Nervanderin ystävilleen kuvailemiin särkyihin käsissä.

Nervanderin viimeisiä vuosia käsittelevä luku on tunnelmaltaan yhtä aikaa surumielinen ja asiallinen. Tunnetta lisäävät ja täydentävät valokuvat, jotka Kansallismuseon museovahtimestari Nikolai Salmi otti viimeisen kodin sisätiloista Nervanderin kuoleman jälkeen tammikuun lopussa 1914. Kuoleman tyhjäksi jättämä tila, kuten Valkeapää pidättyväisen elegantisti kirjoittaa. Myös kirjan päätössanat ovat hillityn tunnelmalliset, mukaelma Kiven Seitsemän veljeksien viime sivulta.

Valkeapään kieli on valtaosin asiallista ja sujuvaa. Erilaisia lapsuksia ja virheitä on niin vähän, ettei niitä ole syytä eritellä. Sen sijaan häiritsee hänen (ja monen muun nuoren nykykirjoittajan) yrityksensä saada tekstiin lennokkuutta jättämällä esimerkiksi rinnastuskonjunktiot pois. Kirjallisuusluettelo on hyvin laadittu ja kattaa olennaisimman, mutta henkilöhakemiston rinnalle olisin kaivannut paikannimi- ja yhteisöhakemistoa.

Antikvaarisen tutkimushistorian piiriin on viime vuosina noussut useita lahjakkaita monografiakirjoittajia nimittäin Johanna Vakkari, Timo Salminen, Derek Fewster, Hanne Selkokari, Visa Immonen ja Anna Ripatti. Leena Valkeapää on heidän joukossaan tehnyt jo aikaisemmin vankkaa työtä ja ansaitsee tällä toisella monografiallaan paikkansa 1800-luvun ja 1900-luvun alun tutkimus- ja kulttuurihistorian eturivissä.

PROFESSORI MARKUS HIEKKANEN
HELSINGIN YLIOPISTO